JUSTIFICAREA PRACTICĂ A LIBERTĂȚII

Autor: Andrei Poganu | 28 februarie 2022

Aș avea două lucruri de punctat cu privire la libertatea de expresie, libertatea academică și dreptul la dezbateri libere. Primul lucru se leagă doar indirect de aceste subiecte și se referă la abilitatea noastră, în calitate de ființe raționale, de a dezbate. Al doilea se leagă în mod direct de și se referă la fundamentul practic al acestor libertăți.

Primul lucru pe care vreau să îl menționez este că nu mă voi referi la libertate – și, în special, la libertatea academică sau, mai generic, la libertatea de expresie – ca la un principiu, moral sau politic. A nu se înțelege că diminuez importanța libertății, și a tuturor sub-speciilor ei, ca valori în sine. Doar că, adesea, argumentele bazate pe *principii* ajung să slujească doar oamenilor care le susțin deja. Lucrurile se trag, poate, de la o tradiție lungă de argumente eronate cu privire la norme și valori, care s-a inserat în limbajul și comportamentul nostru obișnuit; de la reminiscențe ale unei false presupoziții conform căreia în probleme legate de valori nu există loc de discuție, cu atât mai puțin de concluzii raționale; sau pur și simplu de la identificarea la un nivel personal cu anumite principii politice sau ideologice. Bineînțeles, nu este exclus ca problema pe care o tratez să fie un cumul al tuturor cauzelor de mai sus. Chiar din contră, acest lucru este extrem de probabil.

În contextul specific al libertății însă, lucrurile poate că se trag de la ceva mult mai banal, și anume, confuzia între două concepții diferite asupra libertății. Aceasta este direcția argumentativă pe care o voi aborda în expunerea mea.

Prima concepție la care fac apel este cea clasic liberală, a libertății individuale de acțiune și exprimare în limitele unor reguli de păstrare a posibilităților egale de acțiune și expresie ale celuilalt. Cu alte cuvinte, ceea ce se numește principiul non-intervenționist: libertatea unuia se oprește acolo unde începe libertatea altuia. A doua concepție asupra libertății a luat avânt în special în perioada Reformei (chiar dacă originile ei sunt mult mai adânci în istoria occidentală) și vizează libertatea în baza unui principiu general, impersonal. Lucrurile se referă, aici, la eliminarea sau subordonarea obiectivelor personale, în favoarea unui principiu care oferă el însuși libertatea sau

eliberarea. Acțiunea și opiniile individuale sunt subordonate principiului general. Ceea ce vedem azi prin corectitudinea politică și cenzură se apropie foarte mult de această înțelegere a „libertății” în baza unui „bine comun”, general și impersonal.

Ambele definiții au un caracter problematic care se extinde în probleme morale conexe libertății. Prima suferă din cauza naturii eminamente generale a principiului non-intervenționist. Atât timp cât el nu este susținut de un fundament normativ solidm derivă în nihilism. Problema este centrată pe consecințele problematice ale aplicării principiului. Regula formală a păstrării libertății celuilalt nu oferă și un criteriu de evaluare normativă a acțiunilor pe care le permite. A doua definiție suferă de o problemă de o cu totul altă natură, anume, riscul totalitar al principiului impersonal. Aici, problema este însăși natura principiului. Dacă acel principiu este ideologia de stat din care decurge „binele comun”, rezultă o structură de guvernanță eminamente totalitară. Extrema acestui tip de organizare „liberă” este cel mai bine reprezentată de Rusia Sovietică și de granițele pe care le-a impus, printre altele, asupra cercetării științifice și activității universitare.

Dintre cele două, definiția din urmă este cea care ne interesează în mod special. Principiul abstract, impersonal și adesea idealist al libertății, stimulează opoziția cu tot ceea ce nu se conformează lui. Mai mult, „binele comun” nu este discutabil, este un *dat* – este, cu alte cuvinte, incontestabil. Problema pe care trebuie să ne-o punem este dacă acest tip de libertate este potrivit pentru cadrul instituțional în care vrem să îl aplicăm. Iar pentru a face acest lucru, trebuie să înțelegem care este natura și obiectul unai astfel de instituții, bunăoară, Universitatea.

Al doilea punct pe care voiam să îl ating se leagă de *rolul* pe care libertatea academică îl joacă în interiorul instituțiilor universitare și de modul în care ideologia subminează acest rol. Presupoziția tacită este că există o natură și un mod de funcționare specifice unui obiect sau instituții. Lucrurile nu sunt – și de cele mai multe ori nici nu pot fi – așa cum *vrem* noi să fie. Trebuie să ne raportăm, așadar, la modul în care lucrurile funcționează realmente în lume și nu la imaginea noastră despre cum ar trebui să funcționeze în mod ideal. Din acest punct de vedere, libertatea este înțeleasă nu ca ideal abstract, ci ca cea mai eficientă formă de *organizare*. Și mai departe, că dacă intrăm în logica gândirii idealiste, ne apropiem foarte mult de a doua definiție pe care o dădeam libertății.

Pentru a formula explicit lucrurile, libertatea academică se referă la dreptul fiecăruia de a alege problemele pe care le studiază; de a-și conduce demersul de cercetare fără intervenții exterioare de control și de a preda subiectul ales în lumina propriilor considerente și descoperiri. Teza fundamentală de la care pornește această înțelegere a libertății este aceea că, dacă profesorii și cercetătorii sunt lăsați să-și conducă activitatea de cercetare în mod liber, fără instrumente de control și cenzură, rezultatul

va fi o coordonare eficientă a forțelor lor. Scopul evident al acestor instituții de cercetare și educare este, așadar, extinderea cunoașterii umane veritabile. Evident, „extindere” are aici un sens dublu. Pe de-o parte, se referă la a împinge mai departe frontiera cunoașterii umane, iar, pe de altă parte, la a transmite cunoașterea acumulată generațiilor tinere. Ideologia și corectitudinea politică sabotează ambele sensuri.

Analiza comparativă a celor două forme de organizare – prima, în care fiecare are dreptul de a-și alege, aprofunda și preda liber subiectul de cercetare; și a doua, în care acest demers este îngrădit de structura ideologică a statului sau a unei alte instanțe politice – ne arată că prima situație este preferabilă în baza scopului pe care instituția respectivă și-l propune, anume, extinderea cunoașterii. Iar criteriul pe baza căruia decidem acest lucru este *optimalitatea*.

Forma de organizare liberă, conform descrierii de mai sus, este optimă deoarece: (1) descoperirile unor noi domenii sau subiecte de cercetare care să împingă mai departe frontiera cunoașterii se fac pe baza motivațiilor și considerentelor personale, tacite ale indivizilor; cu alte cuvinte, inovația conceptuală este o consecință a demersului individual; și (2) doar indivizii în cauză au cunoașterea necesară pentru a alege ce descoperiri, instrumente tehnice sau concepte ale colegilor lor pot sluji la clarificarea și avansarea demersului lor de cercetare. Structura de motivații și considerente care animă procesul cunoașterii nu este ceva care poate fi controlat ideologic. Mai mult, chiar dacă se derulează individual, cercetarea este un demers colectiv care presupune utilizarea unor resurse epistemice și tehnice oferite de alți experți în domeniu. Și, mergând și mai departe, (3) ce instrument mai bun avem pentru clarificarea și validarea unei poziții decât dezbaterea?

Spuneam că libertatea academică se află la interfața dintre cele două definiții de mai sus. Pe de-o parte, există setul de considerente personale, tacite, incontrolabile, care animă procesul de cercetare; pe de altă parte, mai există și o structură normativă universală compusă din ceea ce anumiți filozofi au numit, poate puțin pretențios, virtuți epistemice. Chiar dacă cercetătorul sau profesorul sunt liberi în a alege ce și cum studiază și ce și cum predau, fundamentul pe care îl împărtășesc este comun. În ultimă instanță, este vorba despre adevăr, claritate, simplitate, toleranță și deschidere pentru dialog. Iar acestea sunt doar unele din principiile fundamentale de coordonare ale unui demers de cercetare și predare. Ar mai trebui menționat faptul că acestea nu sunt produsul unor poziții morale ale cercetătorilor sau profesorilor, ci sunt, să zicem, înseși regulile jocului. Indiferent de domeniu, considerente politice sau morale, cred că orice persoană care se află într-o instituție universitară trebuie să subscrie la aceste principii funcționale.

Să ne gândim acum la implicațiile pe care le are corectitudinea politică pentru acea „extindere” de care vorbeam, adică pentru cercetare și predare. Pe de-o parte, implică

prioritizarea unor anumite subiecte de interes politic; pe de altă parte, eliminarea subiectelor care nu se conformează agendei ideologice. Contradicția dintre aceste două implicații și organizarea logică și naturală a unei instituții de cercetare este evidentă. În momentul în care introduci alte criterii de selecție a informațiilor, autorilor sau profesorilor decât competența și aspirația către cunoaștere veritabilă, întregul scop al acelui demers este sabotat.

Ceea ce ar trebui să fie evident aici este că, dacă activitatea de cercetare și predare este întreprinsă cu alt scop decât acela de extindere a cunoașterii, ea trebuie să se subordoneze acelui obiectiv – politic, social sau economic – și reprezentanților lui. Un individ care se avântă în acest demers trebuie să accepte deciziile și imperativele primite de la reprezentanții noului obiectiv.

În momentul în care am pus problema libertății în termeni de *organizare*, ar trebui să fie clar faptul că: (1) am luat distanță de a doua concepție asupra libertății, fondată pe idealul impersonal al unui „bine comun”; (2) că probleme ce țin cercetare și predare nu pot fi restrânse de agenda politică și nici prioritizate ideologic; și (3) că cel mai bun mod de a ajunge la cel mai bun rezultat este organizarea spontană prin dezbatere și cercetare liberă. Reacția de anulare care decurge natural dintr-un principiu ideologic nu este cu nimic mai bună la creșterea cunoașterii decât arsul cărților.

Revin, așadar, la paragraful introductiv al acestui comentariu. Problemele cu miză practică, normativă, precum libertatea academică, impun o atitudine. Aduceam în discuție fenomenul pe care Alasdair MacIntyre și Philippa Foot l-au numit *the breaking down of moral arguments*, adică, nu imoralitatea unei poziții, fie ea etică sau politică, ci faptul că însăși dezbaterea cu privire la poziții divergente nu mai este posibilă. Ne aflăm în contextul în care orice argument normativ se năruie în fața unei lozinci de tipul: fiecare cu poziția lui. Iar cel mai grav lucru pe care îl putem face în această situație este să fim de acord cu lozinca.

Modul în care am pus aici problema libertății academice mizează, în primul rând, pe aspectele ei funcționale și pe rolul pe care aceasta îl joacă în cadrul unor anumite instituții, nu pe valoarea morală a libertății. Dar referindu-mă la libertate ca la o formă optimă de organizare nu înseamnă că am debarasat subiectul de orice conținut normativ. Motivul practic pe care îl invoc ar trebui doar să sublinieze importanța și miza discuției.

Imagine: Pixabay